

Onafhankelijke studiekeuzeinformatie

Een analyse van de onafhankelijkheid, kwaliteit, betrouwbaarheid, consistentie en actualiteit van de data die die grondslag liggen aan de website Studiekeuze123

Onderzoek in opdracht van Studiekeuze123
Anja van den Broek
Bas Kurver

ResearchNed
juni 2016

© 2016 ResearchNed Nijmegen in opdracht van Studiekeuze123. Alle rechten voorbehouden. Het is niet geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in publicaties zonder nauwkeurige bronvermelding. ResearchNed werkt conform de kwaliteitsnormen NEN-EN-ISO 9001:2008 voor kwaliteitsmanagementsystemen en NEN-ISO 20252:2012 voor markt-, opinie- en maatschappelijk onderzoek.

Inhoud

Aanleiding voor het onderzoek	4
Onafhankelijk onderzoek	5
Vraagstelling	5
Geraadpleegde bronnen	6
Werkwijze en analysekader	6
Leeswijzer	8
Studiekeuzedatabase	8
Hoofdconclusies	9
Nadere conclusies en aanbevelingen	10

Aanleiding voor het onderzoek

Sinds 2006 bestaat de website Studiekeuze123. De regierol is in eerste instantie als een bestuurlijk samenwerkingsverband ondergebracht bij Stichting SURF dat tot doel had om 'van de website Studiekeuze123 en de daaraan ten grondslag liggende database dé publieke voorziening te maken voor het vergelijken van binnen Nederland aangeboden NVAO-geaccrediteerd hoger onderwijs¹'. Vanaf 2008 is Studiekeuze123 een zelfstandige stichting.

Sinds de start van Studiekeuze123 zijn er veel verbeteringen doorgevoerd ten aanzien van de website, de informatiestroom, de hoeveelheid en aard van de informatie en de wijze waarop de bronnen worden verwerkt tot inzichtelijke indicatoren op de website. De website wordt gevoed door een database, de studiekeuzedatabase. Deze database bevat op verschillende aggregatieniveaus tal van indicatoren over opleidingen in het hoger onderwijs. Deze indicatoren worden niet allemaal gebruikt op de website studiekeuze123.nl, maar hebben vooral ook een functie voor externe afnemers. Daarnaast heeft Studiekeuze123 sinds 2009 de NSE onder haar hoede.

Voor de website worden uiteenlopende bronnen gebruikt. Grofweg zijn de bronnen afkomstig uit surveys, uit landelijke administraties en uit systemen bij de instellingen. Voor een deel wordt de website 'warm' gevoed vanuit de bronnen (denk aan bijv. de open dagen die rechtstreeks gekoppeld zijn aan systemen van de instellingen); deels vindt er een dataconsolidatie plaats. Deze dataconsolidatie bestaat uit het verzamelen, het structureren en het consolideren (samenbrengen, opnemen) van de gegevens in een database die zo is ingericht dat zowel de website hieruit kan putten alsook gebruikt kan worden door externe partijen. De database wordt gepubliceerd en om niet beschikbaar gesteld. Beslisregels zijn of worden (doorgaans) afgestemd met het onderwijsveld en een panel van deskundigen. Hierdoor wordt steeds gewerkt aan de verbetering van de kwaliteit van de database en de website.

In het voorjaar van 2016 is er commotie ontstaan rondom de weergave van arbeidsmarktgegevens van afgestudeerden. Uit een onderzoek van tv-programma De Monitor bleek dat opleidingen soms een verkeerde voorstelling van zaken geven over de arbeidsmarktkansen. Kort daarna, in maart 2016, verscheen een notitie waarin de rol van de instellingen en koepels, als object en bronleverancier, kritisch tegen het licht wordt gehouden². Er wordt gesproken over lobbygedrag van universiteiten, het 'gladstrijken' van salarissen, het 'verhaspelen' van prognoses en het tonen van te fraaie slagingspercentages (waarbij 'zowel in het hbo als in het wo de definitie van studiesucces zodanig aangepast is, dat een aanzienlijk gunstiger percentage getoond kan worden'), het op advies van instellingen achterwege laten van negatieve cijfers en een stagnerende ontwikkeling van nieuwe data. Bovendien wordt Studiekeuze123 verweten een dubbelrol te vervullen vanwege het feit dat de verzameling van data en de marketing in één hand ligt. Daarnaast wordt Studiekeuze123 verweten zich meer met de communicatie van de eigen stichting en de website bezig te houden dan met transparantie en betrouwbaarheid van de gegevens, dat er weinig aandacht is voor het particuliere onderwijs, dat de ontwikkeling van nieuwe data stagneert en marketing de boventoon voert. Als gevolg hiervan zijn, naar de mening van de auteurs van de genoemde notitie, serieuze kwaliteitsaspecten (zoals het kritisch vergelijken, het vergaren en tonen van 'lastige' gegevens, het completeren van beschrijvende feiten en cijfers, kwaliteitscontrole, documentatie en goed arbeidsmarktonderzoek) naar de achtergrond verschoven.

1 Uit: Organisatie en werkwijze Studiekeuze123. Utrecht, versie 03-12-2006.

2 Frank Steenkamp & Jeroen van Putten (2016). Het hbo en wo moeten nog transparanter. Dossier over eerlijke studiekeuzeinformatie. http://www.keuzegids.org/download/160314_dossier_eerlijke_studie-informatie.pdf

Steenkamp en Van Putten verwijten Studiekeuze123 dat zij een kritisch debat over de eigen data uit de weg gaan en een monopolypositie in willen nemen in het speelveld van aanbieders van studiekeuzeinformatie als ‘dé’ partij voor onafhankelijke studiekeuzeinformatie.

Studiekeuze123 en de VSNU weerleggen deze kritiek in een persbericht³ door aan te geven dat de definities van de baankansen inmiddels aangepast c.q. hersteld zijn en leggen uit dat de salarissen omgerekend zijn naar een voltijdse aanstellingen om een adequate vergelijking mogelijk te maken. Ook geeft men aan dat de gegevens afkomstig zijn uit betrouwbare bronnen, op de verwerking ervan wordt toegezien door een onafhankelijk deskundigenpanel en dat definities die gehanteerd worden voor de berekening van slagingspercentages aansluiten bij landelijke normen.

Toch was het artikel reden voor de Tweede Kamer om kritische vragen te stellen over de kwaliteit, de onafhankelijkheid en de objectiviteit van de data. De minister doet vervolgens ten aanzien van Studiekeuze123 twee toezeggingen, namelijk om:

1. een evaluatie uit te voeren van de governancestructuur van Studiekeuze123, mede gericht op objectieve en onafhankelijke studiekeuzeinformatie en;
2. een data-analyse te laten verrichten waarbij aspecten als betrouwbaarheid, onafhankelijkheid, relevantie en de vindbaarheid van de informatie aan de orde moeten komen.

Onafhankelijk onderzoek

Studiekeuze123 heeft ResearchNed gevraagd het tweede deel op zich te nemen. ResearchNed verwerkt en consolideert sinds 2007 de bronnen in de zogeheten studiekeuzedatabase en heeft daarmee goed zicht op de datakwaliteit. Tot 2012 had ResearchNed naast de technische verwerking ook proactieve verantwoordelijkheden ten aanzien van het opnemen van nieuwe bronnen, de datakwaliteit en advisering over weergave; ResearchNed participeerde destijds in overlegorganen die betrekking hadden op de data (bijv. de klankbordgroep data). Na 2012 voerde ResearchNed op verzoek van Studiekeuze123 vooral het technisch beheer uit en lag de regie voor de inhoudelijke ontwikkeling (nieuwe bronnen, alternatieve weergaven, definities) in handen van Studiekeuze123. ResearchNed was op afroep beschikbaar voor advisering aan Studiekeuze123; dit is ook meermaals gebeurd. Vanaf juli 2016 is ResearchNed niet meer betrokken bij de database. In de periode 2009-2013 was ResearchNed uitvoerder van de Nationale Studentenenquête (NSE). Omdat het onderhavige onderzoek in een beperkte tijdspanne opgeleverd diende te worden, heeft Studiekeuze123 ResearchNed vooral in de arm genomen vanwege de kennis van data en semantiek in het hoger onderwijs en de onafhankelijkheid van het bureau. ResearchNed heeft geen enkel direct belang bij de uitkomsten, in welke vorm dan ook. Om te voorkomen dat er in het kader van deze rapportage sprake zou kunnen zijn van een belangenverstrengeling is de technische verwerking van de data, waarvoor ResearchNed verantwoordelijk was, buiten de scope van het onderzoek gelaten.

Vraagstelling

Op basis van de toezeggingen aan de Tweede Kamer zijn de volgende twee centrale vragen voor dit onderzoek als volgt gedefinieerd.

3 <http://www.studiekeuzeinformatie.nl/about/pers-en-pr/reactie-studiekeuze123-op-nrc-artikel-en-keuzegidsdossier-eerlijke-studiekeuze-informatie>

1. In welke mate voldoen de gegevens die gepubliceerd worden op de website studiekeuze123.nl en waarvan studiekeizers gebruikmaken bij de hun keuzeoriëntatie aan de kwaliteitsnormen die Studiekeuze123 heeft geformuleerd?
2. In welke mate kunnen instellingen invloed uitoefenen op de cijfers c.q. kunnen zij de cijfers manipuleren?

Geraadpleegde bronnen

Voor dit onderzoek zijn gesprekken gevoerd met personen die goed zicht hebben op de kwaliteit van de data en bovendien vanuit hun achtergrond veel kennis hebben van definities, semantiek en ontwikkelingen in het hoger onderwijs. Zij hebben hoofdzakelijk gereageerd op de datakwaliteit en de borging ervan. Niet als representant van hun organisatie, maar vanuit hun persoonlijke betrokkenheid bij en kennis over dit onderwerp (veelal sinds de oprichting van Studiekeuze123 in 2006). Wij danken Bastiaan van der Wulp (VH), Petra Pieck (VSNU), Frank Steenkamp (CHOI), Hilde Fennema (ISO), Han Werts (RU) en Marijke Kral (HAN, oud-lid deskundigenpanel) voor de openhartige gesprekken die zijn gevoerd. Het materiaal uit de gesprekken is verwerkt in dit verslag. Van alle gesprekken zijn uitgewerkte en geautoriseerde verslagen gemaakt. Verder is een gesprek gevoerd met verantwoordelijken voor HODEX van twee onderwijsinstellingen (Universiteit Twente en Avans Hogeschool). Naast deze gesprekken heeft de Stichting Studiekeuze123 meerdere keren gereageerd op conceptverslagen; hiermee zijn nuanceringen aangebracht in de teksten. Bovendien zijn websites en documenten geanalyseerd:

- een uitgebreide scan van de website studiekeuze123.nl door medewerkers van ResearchNed aan de hand van de geformuleerde kwaliteitsindicatoren;
- verslagen en agenda's van het deskundigenpanel beschikbaar gesteld door Studiekeuze123;
- positioneringsdocumenten, verslagen van focusgroepen met studiekeizers (over de informatiebehoefte van verschillende doelgroepen van studiekeizers);
- document 'Organisatie en werkwijze Studiekeuze123' uit 2006: uitwerking van de organisatie en werkwijze van de hiermee verbonden taken bij de Stichting SURF, op te vatten als het 'spoorboekje' en de spelregels rond Studiekeuze123;
- jaarverslagen van Studiekeuze123 voor zover gepubliceerd (deels via de website en deels aangeleverd via Studiekeuze123);
- websitestatistieken (aangeleverd door Studiekeuze123);
- verslagen en documentatie van de studiebijsluiter (Studie in Cijfers);
- Startmonitor, ResearchNed over het gebruik en de invloed van de website studiekeuze123.nl;
- review van de studiekeuzedatabase en de vervolgstappen door Studiekeuze123;
- reacties op en nuanceringen van concepthoofdstukken door Studiekeuze123.

Werkwijze en analysekader

Centraal in de analyse staat de betrouwbaarheid en onafhankelijkheid van de informatie die is opgenomen in de studiekeuzedatabase of (via een rechtstreekse koppeling met de website) gehaald wordt uit andere bronnen, de weergave ervan én de vindbaarheid en de consistentie van deze gegevens op de website studiekeuze123.nl. De studiekeuzedatabase bevat, naast de bestudeerde velden, ook informatie die niet direct gebruik wordt voor de website. Voor de beheersbaarheid van het traject is ervoor gekozen (in overleg met Studiekeuze123) het onderzoek te beperken tot de datakwaliteit van de velden die getoond worden op de website. Hiermee is een deel van de studiekeuzedatabase onderwerp van dit onderzoek en blijft een deel (veelal niet tot nauwelijks gebruikte data) onderbelicht. Aanvullend heeft Studiekeuze123 ResearchNed gevraagd een analyse te doen naar het gebruik van de bijsluiter (Studie in Cijfers) op de websites van de instellingen.

Het analysekader dat gebruikt is voor dit onderzoek is ontleend aan de aanbestedingsdocumenten die aan de basis hebben gelegen van de studiekeuzedatabase en waarin kwaliteitsindicatoren voor de database zijn benoemd en geoperationaliseerd; dit zijn hiermee kwaliteitsaspecten die Studiekeuze123 zelf hanteert. Deze aspecten zijn in onderstaand overzicht opgenomen.

Betrouwbaarheid bronnen:	gegevens moeten gebaseerd zijn op een openbaar gepubliceerde bron dan wel direct afkomstig zijn van bevoegde instanties: uit de bronnen die ten grondslag liggen aan de gegevens moet de expertise, reputatie en status van de auteur/producent blijken.
Gezaghebbendheid:	gegevens ontleen legitimiteit en gezag aan de kwaliteit (in brede zin) van de opgenomen gegevens en aan de kwaliteit en transparantie van het proces waarmee die gegevens zijn verzameld en geconsolideerd.
Actualiteit:	de gegevens in de database dienen actueel te zijn: de precieze invulling is afhankelijk van het soort gegeven en de wijze waarop het wordt verkregen.
Onafhankelijkheid proces:	definities en beslisregels zijn vastgesteld in overleg met en geaccordeerd door onafhankelijke experts.
Dekking:	gegevens moeten in elk geval de bekostigde, bachelor- en masteropleidingen dekken.
Detailniveau:	waar mogelijk uitgesplitst tot het niveau van de individuele opleiding (opleiding, studie, instelling, stad).
Evenwichtigheid:	gegevens zijn niet eenzijdig of door vooroordelen vertekend;
Onafhankelijkheid bronnen:	gegevens komen uit bronnen waarop belanghebbenden (instellingen en opleidingen) geen invloed kunnen uitoefenen.
Robuustheid:	de stabiliteit van de inhoud van de bron in de loop van de tijd dient gewaarborgd te zijn.
Transparantie data:	mede vanwege het gezaghebbende karakter van de studiekeuzeinformatie dient de herkomst en de verwerking transparant te zijn: een cruciale voorwaarde is de beschikbaarheid van actuele documentatie op het gebied van gegevens en verwerkingsprocessen, ook ten aanzien van eigen ingewonnen gegevens.
Transparantie weergave:	de weergave van de gegevens is zodanig dat de studiekeuzer de data en de bron op waarde kan schatten.
Consistentie:	de getoonde gegevens zijn met elkaar in overeenstemming;
Eenduidigheid:	de getoonde gegevens zijn eenduidig en ondubbelzinnig (voor één uitleg vatbaar).
Validiteit:	de opgenomen indicatoren zijn representatief voor het onderwerp dat wordt getoond op de website.
Betrouwbaarheid weergave:	voor getallen geldt dat de betrouwbaarheid wordt aangegeven in statistische zin: gegevens zijn gebaseerd op (statistisch) voldoende waarnemingen.
Bruikbaarheid en relevantie:	gegevens dienen relevante informatie te verschaffen die aansluit bij het jargon en de behoefte van de studiekeuzer.
Vindbaarheid door studiekeuzers:	gegevens zijn makkelijk vindbaar voor alle groepen.
Vindbaarheid Studie in Cijfers:	alle bacheloropleidingen hebben de studiebijsluiter (Studie in Cijfers) opgenomen.

Leeswijzer

In deze rapportage vatten we de hoofdconclusies samen. Deze zijn gebaseerd op een uitgebreide analyse van het materiaal en op de gesprekken die zijn gevoerd. Van alle in deze rapportage opgenomen conclusies zijn detailbeschrijvingen beschikbaar. Deze resultaten zijn met de bestuursvoorzitter en een medewerker van Studiekeuze123 doorgesproken. Hierna zijn slotconclusies geformuleerd en op onderdelen genuanceerd. Het concept is tegengelezen en becommentarieerd door Frans de Vijlder, lector Goed Bestuur en Innovatiedynamiek in Maatschappelijke Organisaties (HAN) en voormalig kwartiermaker Studiekeuze123 in de periode 2005-2006. Hoewel het niet direct tot de opdracht van ResearchNed behoorde, was naast de databasekwaliteit ook de kwaliteit van de weergave en vindbaarheid op de, afgelopen winter in gebruik genomen, website studiekeuze123.nl onderwerp van het onderzoek. Het bleek in de praktijk niet mogelijk deze twee producten volledig van elkaar te scheiden. Evenmin kon een strikt onderscheid aangebracht worden tussen de governancestructuur en de datakwaliteit. Deze rapportage raakt daarom op onderdelen soms de website en soms de evaluatie van de governancestructuur. ResearchNed is volledig verantwoordelijk voor de interpretatie van het materiaal en de formulering van de slotconclusies.

Studiekeuzedatabase

De studiekeuzedatabase ligt ten grondslag aan de website studiekeuze123.nl en bevat, naast de gegevens die op de website staan, tal van andere gegevens die door Studiekeuze123 eveneens beschikbaar worden gesteld (om niet) aan externe partijen. In de periode vóór 2006 werd de database vervaardigd door CHOI. Sinds 2006 is de database onder verantwoordelijkheid gekomen van Studiekeuze123; in de periode 2007-2016 is het technische beheer belegd bij ResearchNed. Met ingang van juli 2016 is het technisch beheer van de database in handen van het ICT-bureau QDelft. Het inhoudelijk beheer is belegd bij Studiekeuze123.

Voor de constructie van de database is gebruikgemaakt van registers van DUO (1CHO⁴, CROHO⁵, WoonMonitor⁶), CBS (inwoneraantallen), OCW (aanvullende eisen), surveydata (arbeidsmarktmonitoren en arbeidsmarktprognoses in het hbo en wo en de Nationale Studentenenquête) en de door de koepels berekende cijfers (rendementen, gebaseerd op registers). Hiermee zijn de meeste gegevens in de Studiekeuzedatabase verzameld met behulp van officiële registers van alle opleidingen in het hoger onderwijs en/of andere gezaghebbende bronnen. De beroepen werden in het verleden gebaseerd op gegevens van het UWV gecombineerd met beroepen van het ROA. Sinds een aantal jaren worden de beroepen niet meer actief onderhouden, maar beheerd door Studiekeuze123 samen met de onderwijsinstellingen.

De toepassing van landelijke bronnen reduceert de administratieve last voor instellingen tot een minimum. Toch zijn er gegevensvragen die niet aan bestaande bronnen onttrokken kunnen worden. Hiervoor doet Studiekeuze123 een beroep op onderwijsinstellingen om informatie te leveren. Deze levering gebeurt vanuit de instellingsadministratie via het Studiekeuzewebformulier of HODEX (hoger onderwijs data exchange). De gegevens uit deze bronnen (HODEX/Studiekeuzewebformulier) worden niet geconsolideerd of gecontroleerd maar rechtstreeks vanuit de bron gepubliceerd op de website. Het betreft de opleidingsomschrijvingen, open dagen, percentage afstandsonderwijs, percentage avondonderwijs, honoursprogramma, opleidingstaal, instroommomenten, varianten en afstudeerrichtingen, bindend studieadvies, degree en instellingscollegegeld).

4 1Cijfer Hoger Onderwijs (door DUO vervaardigd als extract van BRON HO)

5 Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs (landelijk register van geaccrediteerde opleidingen)

6 WoonMonitor: per stad het aantal studenten dat er studeert en woont o.b.v. studiefinancieringsdata.

De database is op verschillende manieren gedocumenteerd. In globale zin op de website studiekeuze123.nl en op studiekeuzeinformatie.nl. Van alle kolommen die in de database zijn opgenomen wordt per release een uitgebreide beschrijving gemaakt van de bewerkingen en bronnen. Deze tabel is onderdeel van de database (specifieke beschrijving kolommen). Sinds 2015 is de database uitgebreid gedocumenteerd in een documentatiesysteem (<https://studiekeuze123.atlassian.net/wiki/display/SKI/Studiekeuzedatabase>). Dit systeem omvat het gehele proces inclusief kwaliteitsnormen: alle bronnen, alle dataelementen, alle beslisregels, de inrichting van de studiekeuzedatabase en de wijze van publiceren. Momenteel is dit systeem alleen intern via Studiekeuze123 toegankelijk; het komt op de korte termijn publiek (extern) beschikbaar.

Hoofdconclusies

- (1) De database is grotendeels opgebouwd uit gelegitimeerde en gezaghebbende bronnen die buiten het bereik van de instelling liggen. Het detailniveau van de database is dat van de vestiging en binnen dit vestigingsniveau de opleidingsvorm (voltijd, deeltijd, duaal). Het informatiegehalte van het CROHO is de laatste jaren fors toegenomen en heeft erin geresulteerd dat meer velden dan voorheen uit deze bron kunnen worden opgenomen. De definities en beslisregels die gehanteerd worden bij het vervaardigen van de database zijn op meerdere plekken uitgebreid gedocumenteerd. Het is een positieve ontwikkeling dat deze informatie binnenkort publiekelijk beschikbaar komt. Bij de vervaardiging van de database is er niet tot nauwelijks speelruimte voor instellingen om de cijfers te manipuleren. Hierbij zijn een aantal kanttekeningen te plaatsen. Deze worden in de volgende punten beschreven.
- (2) Er zijn op dit moment geen evidente landelijke bronnen voorhanden met dekkende gegevens over de kwaliteit en beschikbaarheid van stages. In het hoger onderwijs wordt divers omgegaan met het vinden van stages. Soms wordt dit aan de studenten zelf overgelaten, soms nemen instellingen hiervoor verantwoordelijkheid. Wellicht kan dit thema in inventariserende zin nader worden onderzocht in een separaat onderzoek c.q. de NSE of kan via stagebureaus van instellingen een eerste inventarisatie worden uitgevoerd.
- (3) Het project Studie in Cijfers is goed verlopen. In relatief korte tijd is men er onder regie van Studiekeuze123 in geslaagd afstemming te bereiken over definities, data te genereren en het de zichtbaarheid te maximaliseren. Ten aanzien van Studie in Cijfers kunnen we concluderen dat het merendeel van de instellingen de bijsluiters op de website hebben geplaatst. De vindbaarheid van de bijsluiters op zowel de website studiekeuze123.nl als op de opleidingspagina's van de instellingen is goed. SiC is goed gedocumenteerd en bevat vooral gegevens die afkomstig zijn uit registers. Bij resultaten uit surveys (NSE en arbeidsmarktmonitoren) zien we dat in de meest recente toelichting van de cijfers ten opzichte van de toelichting bij de cijfers uit 2015-2016 aandacht is besteed aan de betrouwbaarheid. Een suggestie is om in bij deze surveygegevens significanties of betrouwbaarheidsmaten weer te geven. Dit geeft studiekeuzers betere handvatten om adequaat te vergelijken. Daarnaast geven we het advies mee om de beschikbare kennis bij koepels en instelling beter te gebruiken voor het aanscherpen en documenteren van definities.

Nadere conclusies en aanbevelingen

- (4) Los van de bronnen zou het theoretisch wel mogelijk zijn dat instellingen invloed uitoefenen op de definities en bewerkingen die gedaan worden op basis van deze bronnen. Immers, rendementen, doorstroom naar het tweede jaar en de arbeidsmarktgegevens worden (deels) door de koepels berekend. Afgezien van de fout in de arbeidsmarkt cijfers van het wo die (terecht) is geconstateerd in het voorjaar van 2016 (en inmiddels is hersteld) hebben we in dit traject geen aanleiding gevonden om te veronderstellen dat gekozen is voor definities die een (te) gunstig beeld laten zien. De kritiek richt zich op het feit dat door het wo en hbo verschillende definities worden gehanteerd. Data-experts geven aan dat dit verklaarbaar is en past bij de eigenheid van (onder andere) de instroom en het doel waarvoor de cijfers worden gebruikt en waarvoor de definities worden bepaald. Deze definities zijn complex en lastig uit te leggen aan niet-ingewijden. Dit verklaart een deel van de onvrede. Over verschillen in definities die momenteel gehanteerd worden, is, zo komt naar voren uit de gesprekken, door deskundigen goed nagedacht. Het lijkt erop dat door een tekort aan specifieke deskundigheid Studiekeuze123 in dit opzicht niet kan fungeren als een adequate gesprekspartner. Een citaat uit de gesprekken: 'Aan dit soort definities zitten veel haken en ogen. Daar is door deskundigen veel over nagedacht en gediscussieerd. Om dat op waarde te kunnen schatten, heb je kennis nodig, ook van de verschillen tussen opleidingen en instellingen. De laatste tijd ondervinden instellingen niet zo'n constructieve houding bij Studiekeuze123 dat ze deze kennis ook willen benutten'. Wij adviseren Studiekeuze123 om samen met de koepels deze definities te verkennen, af te stemmen, alternatieven te bespreken en keuzes te expliciteren om zo te komen tot cijfers over rendementen, doorstroom naar het tweede jaar en indicatoren over de arbeidsmarkt voor afgestudeerden die passen bij de doelstelling van Studiekeuze123. Door het goed en adequaat vastleggen van definities kan zonder problemen de berekening van de cijfers belegd blijven bij de koepels of een andere in zake deskundige partij.
- (5) Er is geen indicatie dat instellingen belang hebben bij het manipuleren van gegevens die zij via HODEX/Studiekeuzewebformulier aanleveren noch dat dit gebeurt. De aard van de data leent zich niet hiervoor omdat het met name gaat om verifieerbare informatie. De gegevens die door instellingen worden aangeleverd, betreffen vooral feiten (opleidingsomschrijvingen, open dagen, percentage afstandsonderwijs, percentage avondonderwijs, honoursprogramma, opleidingstaal, instroommomenten, varianten en afstudeerrichtingen, bindend studieadvies, degree en het instellingscollegegeld). Deze gegevens worden rechtstreeks gekoppeld met de website studiekeuze123.nl. Of en hoe de kwaliteit van deze gegevens wordt geborgd door Studiekeuze123 is niet duidelijk. Door de onderzoekers is geconstateerd dat de vulling en actualiteit van sommige gegevens matig zijn. Een analyse laat bijvoorbeeld zien dat bij slechts 55 procent van de bachelors een BSA-norm is ingevuld. De instellingscollegegelden voor voltijdstudies zijn bij 39 procent van de opleidingen gevuld. Deze informatie uit HODEX/Studiekeuzewebformulier is daarmee niet dekkend. Bovendien hebben de onderzoekers enkele discrepanties geconstateerd tussen informatie op de website van Studiekeuze123 en de instellingswebsites, die mogelijk veroorzaakt zijn door onduidelijke of slecht afgestemde definities. We concluderen daarom dat niet alle gegevens correct zijn. Dit staat nog los van de wijze waarop missende waarden op de website zijn weergegeven (zie volgend punt) en de soms sobere toelichting c.q. bronvermelding bij de data. De matige vulling wordt wellicht veroorzaakt door onvoldoende aandacht en betrokkenheid bij instellingen en onvoldoende regie hierop door Studiekeuze123. Met twee instellingen die intensief werken met HODEX is contact opgenomen. Deze instellingen hebben het proces van data-aanlevering via HODEX wél goed op orde: data worden tijdig geactualiseerd en men voert regie op het realiseren van maximale vulling. Helaas geldt dit niet voor alle instellingen. In het verleden werden gegevens hieruit op advies van het deskundigenpanel door de databasebeheerder geconsolideerd/gecontroleerd.

Door de automatiseringslag die Studiekeuze123 heeft gemaakt, wordt deze controle niet meer handmatig uitgevoerd. Aan Studiekeuze123 het advies om meer regie te voeren op de vulling van de gegevens die via HODEX/Studiekeuzewebformulier worden aangeleverd en/of ontbrekende cijfers (grotendeels via websites te vinden) aan te (laten) vullen zodat de cijfers op de website actueel, correct en gevuld zijn.

- (6) Het is voor Studiekeuze123 een uitdaging om de cijfers uit HODEX/Studiekeuzewebformulier adequaat te tonen, zeker als het gaat om een rechtstreekse koppeling en veel missende waarden. De missende waarden van de BSA-norm uit HODEX/Studiekeuzewebformulier worden echter foutief weergegeven op de website. Indien geen BSA-norm is aangeleverd, wordt op de website vermeld 'Bindend studieadvies: Nee'. Deze informatie is misleidend en suggereert dat er geen BSA gehanteerd wordt, terwijl dit evident in de praktijk wél gebeurt. Het advies aan Studiekeuze123 is om deze fout per direct te herstellen (bijv. 'Bindend studieadvies: Geen gegevens beschikbaar').
- (7) Via HODEX/Studiekeuzewebformulier worden opleidingsbeschrijvingen aangeleverd. Deze zijn opgenomen naast de neutrale opleidingsbeschrijvingen (op het niveau van studies) die door de databasebeheerder zijn vervaardigd in opdracht van Studiekeuze123. Deze specifieke opleidingsbeschrijvingen die instellingen op de website studiekeuze.nl plaatsen, bevatten soms wervende teksten. Op de website wordt niet toegelicht waar de beschrijvingen vandaan komen. De studiekeuzer kan hierdoor de informatie niet op waarde schatten. Het advies aan Studiekeuze123 is om deze teksten aan de hand van objectieve maatstaven door te nemen en contact op te nemen met opleidingen die hierin doorschieten. Tot die tijd is het advies om een duidelijke disclaimer op te nemen bij de opleidingsbeschrijvingen die door de instellingen zijn aangeleverd. Nu wordt onbedoeld de suggestie gewekt dat de teksten op een onafhankelijke manier tot stand zijn gekomen terwijl deze rechtstreeks afkomstig zijn van instellingen.
- (8) Instellingen kunnen een verzoek indienen tot het aanbrengen van wijzigingen via een helpdesk. Theoretisch geeft dit instellingen de mogelijkheid om cijfers aan te (laten) passen. In de praktijk komt dit niet tot nauwelijks voor. De issues worden beheerd door Studiekeuze123. De werkwijze is beschreven in een beheerhandboek. Via dit zogeheten issuebeheer kunnen (onder andere) instellingen uitleg vragen over cijfers (NSE, 1CHO, enquêtes, etc.), maar over de uitslag kan niet worden onderhandeld (aldus Studiekeuze123). Wél zijn er standaard wijzigingsverzoeken van instellingen (naam instelling, adres, telefoonnummer, inschrijfbaarheid van opleiding) die, mits afkomstig van een bij Studiekeuze123 bekende contactpersoon, zonder meer worden gehonoreerd. Los van deze praktische informatie is er geen indicatie dat omstreden wijzigingsvoorstellen via de helpdesk aan de orde zijn. Er is overigens geen zicht op criteria die gehanteerd worden bij de verwerking van overige verzoeken of bij welke onderwerpen het deskundigenpanel om advies wordt of wil worden gevraagd. Studiekeuze123 zou hiervoor samen met het met het deskundigenpanel nadere criteria kunnen ontwikkelen.
- (9) De vulling van de velden is afhankelijk van de grootte en de stabiliteit van de opleiding. Er zijn meer gegevens bekend van grote en stabiele opleidingen. Opleidingsrendementen kunnen alleen worden weergegeven indien de opleiding voldoende jaren bestaat. Gegevens afkomstig uit surveys kunnen alleen worden weergegeven indien voldoende studenten of alumni van de betreffende opleiding hebben meegedaan aan het onderzoek. Dit zorgt ervoor dat de vulling van de verschillende velden niet bij alle opleidingen maximaal is. Voor particuliere opleidingen is de vulling matig. Van sommige opleidingen wordt een tabblad 'Feiten' getoond waarop 'niets' te zien is, behoudens de indicatoren uit CROHO. Het advies is om actiever regie te voeren op de vulling van gegevens bij particuliere opleidingen en in het geval van lege cellen (missende waarden) een duidelijker melding te tonen (bijv.) 'Geen gegevens beschikbaar'.

- (10) De beroepen die zijn opgenomen dateren grotendeels uit 2010 en worden niet meer actief geactualiseerd, tenzij een enkele opleiding hierom vraagt. In de beschrijving van de beroepen is aangegeven dat deze beheerd worden door Studiekeuze123 samen met de instellingen. In de praktijk komt het erop neer dat de beroepen worden aangepast indien opleidingen via de helpdesk hiertoe actief een verzoek indienen voor het aanpassen van de beroepenlijst. Bij verzoeken om aanpassing van beroepenlijst en wijziging van het cluster bij een opleiding beoordeelt Studiekeuze123 de verzoeken aan de hand van deskresearch en toetst men het aan de eigen expertise. Er moet, aldus Studiekeuze123, sprake zijn van consensus voordat aanpassingen worden doorgevoerd: alle instellingen die een bepaalde opleiding aanbieden, moeten het eens zijn over aanpassingen. Dat beroepen niet actief worden beheerd is soms ook zichtbaar aan de inconsistentie tussen beroepen die genoemd worden in de opleidingsomschrijvingen en beroepen die op de website studiekeuze123.nl (op dezelfde pagina) worden weergegeven. Omdat Studiekeuze123 het belang van actuele beroepen onderkende als belangrijke keuze-indicator is, heeft de stichting in september 2014 aan de databasebeheerder gevraagd een voorstel te doen voor het meer actief updaten van de beroepen. In dit voorstel zijn bronnen aangegeven die afzonderlijk of in samenhang de beroependatabase zouden kunnen verbeteren, namelijk: vacatureonderzoek, het systematisch nalopen van opleidingswebsites, een koppeling bewerkstelligen met behulp van informatie van het CBS en/of het uitbreiden van de mogelijkheden van HODEX. Hier is tot op heden geen actie op ondernomen. Aan Studiekeuze123 het advies om de beroepen in samenspraak met het veld en de daartoe deskundige partijen te actualiseren en te onderhouden.
- (11) De website studiekeuze123.nl is een platform dat tot doel heeft studiekeuzers te ondersteunen in het keuzeproces, met name door het verschaffen van relevante keuzeinformatie. Cruciaal bij deze doelstelling is dat de site makkelijk en snel vindbaar is. De vindbaarheid van de website studiekeuze123.nl is goed. De website wordt ook goed bezocht, vooral in de periode oktober-februari, zo blijkt uit de bezoekerscijfer van de website studiekeuze123.nl. In 2015 had de website gemiddeld bijna 70.000 unieke bezoekers per maand. In hoeverre de website een rol speelt bij de studiekeuze blijkt uit de Startmonitor⁷ (2015-2016). Maar liefst één op de drie nieuwe eerstejaarsstudenten raadpleegde de website studiekeuze123.nl. Het minst vaak werd de site geraadpleegd door nieuwe studenten met een mbo-vooropleiding. Voor ongeveer een kwart van deze bezoekers heeft het raadplegen van de site invloed gehad op de studiekeuze. Per saldo kunnen we daarmee concluderen dat het bezoeken van de website studiekeuze123.nl voor (bijna) één op de tien eerstejaars invloed heeft gehad op de studiekeuze. Opvallend aan deze resultaten is dat, ondanks dat mbo-studenten de site minder vaak raadplegen, voor een relatief grote groep de informatie op de site wel een rol heeft gespeeld bij de studiekeuze.

7 De Startmonitor is een onderzoek, geïnitieerd door ResearchNed, waarin studenten in het eerste jaar van hun studie worden gevolgd ten aanzien van keuzeoriëntatie, gebruik voorlichting, binding en studiesucces. Het onderzoek bevat betrouwbare gegevens over het hoger onderwijs; data zijn herwogen naar aantallen in de populatie op het niveau van opleiding x instelling. De hier getoonde analyses zijn gebaseerd op de antwoorden van ruim 17.000 eerstejaars.

- (12) De zoekfunctie (matchfinder) van de onlangs in gebruik genomen nieuwe website is nog onder de maat. Zo geeft bijvoorbeeld de zoekterm 'Rechten Universiteit Utrecht' maar liefst 1.479 hits waarbij de lijst wordt aangevoerd door hbo-opleidingen. Ook het filteren van de resultaten in een tweede stap geeft vreemde uitkomsten. De sortering (de volgorde waarin de opleidingen worden aangeboden) is op het eerste gezicht arbitrair. Navraag bij Studiekeuze123 wijst uit dat de organisatie ervan op de hoogte is dat de zoekfunctie niet werkt, maar dat het niet mogelijk was dit op korte termijn aan te passen. De sortering blijkt te gebeuren op basis van de opleidingscode. Dit verklaart waarom bij het zoeken naar een universitaire opleiding toch hbo-opleidingen bovenaan staan. In het verleden is door het deskundigenpanel vaak geadviseerd over de sortering (lexicografisch sorteren, kleursorteren, ranken). Het is niet duidelijk of instellingen de website studiekeuze.nl goed op het netvlies hebben. Uit een van de gesprekken is dit aspect naar voren gekomen. Bij deze gesprekspartner bestaat onvrede over reactietermijnen door Studiekeuze123 en de toegankelijkheid van het team van Studiekeuze123 als er kritiek wordt geuit op de website. Ook was men niet tevreden over de voortvarendheid waarmee suggesties voor verbetering van functionaliteiten van de website worden opgepakt. Studiekeuze123 herkent zich niet in deze beschrijving. Het advies aan Studiekeuze123 is meer aandacht te besteden aan de vindbaarheid van opleidingen, op de korte termijn fouten in de zoekfunctie op te lossen en in overleg met het deskundigenpanel criteria te ontwikkelen voor sortering van de zoekresultaten. Studiekeuze123 geeft aan dat de kwaliteit van de zoekfunctie hoge prioriteit heeft en werkt momenteel hard om de bugs uit de website te halen. Eveneens laat Studiekeuze123 weten dat het bureau hiervoor het afgelopen half jaar speciaal een externe adviseur heeft ingehuurd om de afdeling communicatie hierbij te begeleiden.
- (13) Voor het begrip van de studiekiezer is het een goede zaak om bij het omschrijven van de indicatoren op de website en het beschrijven van de bronnen doelgroepen of studenten nauwer te betrekken. Steeds vaker worden door Studiekeuze123 focusgroepen georganiseerd. We geven Studiekeuze123 de suggestie mee om na te gaan of termen of jargon wel begrepen worden door studiekiezers en daarnaast op de website per indicator niet alleen een uitleg te geven, maar ook de bron en het jaartal weer te geven. Dit is op dit moment niet overal het geval. Voorbeeld is termen als ECTS of de systematiek rondom loting of de verschillende vormen van bekostiging voor een opleiding.
- (14) De surveygegevens worden op dit moment opgenomen in de vorm van gemiddelden. Deze keuze is begrijpelijk omdat het een kernachtige en simpele weergave is. Toch doet deze weergave ons inzien onvoldoende recht aan de betrouwbaarheid van de gegevens. Omdat weergegeven cijfers slechts schattingen zijn van het oordeel van de populatie op basis van een steekproef, is het advies aan Studiekeuze123 om een systematiek te ontwikkelen voor een alternatieve, gebruiksvriendelijke en inzichtelijke weergave van steekproefgegevens die meer recht doet aan de spreiding en de betrouwbaarheid van de oordelen dan momenteel het geval is. Hierbij kan gedacht worden aan het weergeven van cijfers in de vorm van een range of in de vorm van categorieën (bijvoorbeeld 'Startsalaris tussen € 1.800 en € 2.200' i.p.v. 'Startsalaris € 2.000').

- (15) Onafhankelijkheid van de website komt ook tot uitdrukking in het achterweg laten van commerciële activiteiten en producten. Op de website worden dergelijke producten, zij het in bescheiden mate, aangeboden, namelijk de interesstests. Studiekeuze123 merkt hierover op dat men een vijftal jaren geleden door een extern bureau de toen op de markt zijnde interesstesten heeft laten beoordelen en de hoogst gerankte een link geboden heeft naar hun website. Hiervoor wordt doorgelinkt naar een aparte omgeving op sites van commerciële partijen (NOA en YUBU) die toegang geven tot studiekeuzetests die beschikbaar zijn gesteld voor Studiekeuze123. De meeste tests zijn gratis; voor één van de interesstest moet de studiekeuzeer een bedrag van € 4,60 betalen. Studiekeuze123 geeft aan dat het hier gaat om een bedrag tegen kostprijs.
- (16) In de gesprekken die gevoerd zijn, hebben nagenoeg alle gesprekspartners hun zorgen geuit over de kennis bij Studiekeuze123 van semantiek, inhoud en ontwikkelingen in het hoger onderwijs. Gesprekspartners ervaren dit als zorgwekkend, temeer omdat Studiekeuze123 sinds ongeveer twee jaar veel taken zelf uitvoert in het kader van de kostenbeheersing. Het accent van Studiekeuze123 is daarmee de laatste jaren meer komen te liggen op procesbeheersing en automatisering. Hiermee zijn inhoudelijke aspecten naar de achtergrond geschoven. Ook zijn er signalen dat het deskundigenpanel minder dan voorheen adviseert op methodologisch vlak en zich in de advisering meer bezighoudt met communicatie. Uit de bestudering van notulen van het deskundigenpanel komt naar voren dat er niet veel sprake is van concrete methodologische advisering maar er vaker naar aanleiding van een onderwerp wél waardevolle suggesties worden meegegeven aan het team. Gezien de belangrijke taak van het deskundigenpanel in de kwaliteitsbewaking van data en dataprocessen én de waarborg voor onafhankelijkheid gaan wij ervan uit dat deze signalen worden meegenomen in de op handen zijnde zelfevaluatie van het deskundigenpanel.
- (17) In de gesprekken zijn twijfels geuit over het kritisch vermogen bij Studiekeuze123 ten aanzien van de kwaliteitsbewaking rondom de NSE. ‘De soms eenzijdige aandacht voor responsverhoging als doel leidt niet automatisch tot een betere datakwaliteit’, zo luidt de analyse uit een van de gesprekken. In een van de interviews kwam de term ‘invulmanagement’ aan de orde (het in een klaslokaal zetten van een grote groep studenten die massaal de NSE moeten invullen). Studiekeuze123 stuurt op responsverhoging en vullingsgraad, maar heeft niet altijd negatieve methodologische consequenties hiervan op het netvlies. Vanuit deze zorg wordt zowel aan Studiekeuze123 als het deskundigenpanel geadviseerd om de kwaliteit van de gegevens en de opbouw van de databestanden kritisch te beoordelen en de aandacht meer hierop te richten dan op marketingaspecten rondom de NSE.

(18) In de gesprekken is een aantal keren de betrokkenheid van instellingen en koepels bij de NSE besproken. Deze is van een andere orde dan betrokkenheid bij de overige data. Hiervoor eerst een korte historie. De Nationale Studentenenquête kent een lange traditie⁸. De voorloper van de NSE ontstond in 1991 met een kleine subsidie van OCW. Er was geen directe relatie met politieke besluitvorming, maar het sloot wel aan op één van de doelen van OCW (transparantie bevorderen). Na vier jaar experimenteren op kleine schaal werd er in 1995 voor het eerst expliciet om oordelen (toen rapportcijfers) gevraagd. Dat gebeurde vanaf dat moment jaarlijks en geleidelijk met een grotere dekking. Tot en met 2002 was dit steeds exclusief ten behoeve van de Keuzegids Hoger Onderwijs. Omdat het onderwerp ‘studiekeuze-informatie’ steeds hoger op de politieke agenda kwam, werd het verzamelen en breed publiceren van vergelijkende informatie over opleidingen vanaf 2003 vervat in een overheidsopdracht die Europees werd aanbesteed. Vanaf dat moment is de enquête ‘Nationale Studentenenquête’ gaan heten. Vanaf 2009 is de NSE onder verantwoordelijkheid van Studiekeuze123 komen te vallen. Het jaar 2010 kenmerkt zich door drie belangrijke ontwikkelingen in de NSE: het hbo stopte met een eigen enquête en er kwam één jaarlijks volledig dekkende landelijke enquête, de enquête werd volledig webbased en de oordeelsvragen met rapportcijfers werden vervangen door tevredenheidsvragen met een vijfpuntschaal. De NSE in de huidige vorm is een compromis tussen de oude NSE, waar sprake was van een onafhankelijk onderzoek dat via een steekproef via DUO werd uitgevoerd, en de studenttevredenheidsonderzoeken die de instellingen tot die tijd zelf uitvoerden voor het monitoren en vormgeven van hun kwaliteitsbeleid. In het hbo gebeurde dit gecoördineerd door de HBO-raad⁹ (het studenttevredenheidsonderzoek - STO) en in het wo gebeurde dit soms niet of soms individueel door de instelling. De integratie van de NSE in 2010 met deze eigen onderzoeken was een intensief en precair traject met als resultaat de huidige NSE. Met deze historische context wordt door Studiekeuze123 niet of nauwelijks rekening gehouden. De regie wordt gevoerd door Studiekeuze123 en de focus ligt op het verzamelen van studiekeuzeinformatie en niet op het verzamelen van gegevens voor het kwaliteitsbeleid van afzonderlijke instellingen. Uit gesprekken komt naar voren dat instellingen het gevoel van eigenaarschap kwijt zijn en zich in het NSE-traject niet gehoord voelen. Een voorbeeld hiervan is de besluitvorming in 2012 rondom het al dan niet handhaven van vraag 15. Aan Studiekeuze123 wordt het dringend advies meegegeven om instellingen weer meer te betrekken bij de inhoud van de NSE en ze meer het gevoel van eigenaarschap te geven. Bijvoorbeeld door de NSE scherper in te delen in een studiekeuzedeel en een kwaliteitszorgdeel waarvan het laatste deel kan worden ingevuld door de instellingen zelf en het eerste deel door Studiekeuze123. Het bestuur van Studiekeuze123 reageert door aan te geven dat onlangs in de discussie is herbevestigd dat ‘de primaire taak van Studiekeuze123 het verzamelen van studiekeuzeinformatie voor de studiekiezer is. De informatie kan ook gebruikt worden voor het management van de instellingen en het ministerie van OCW. Dat is een afgeleid kenmerk, een belangrijk secundair neveneffect van de dataverzameling. Dit werd al zo erkend bij de oprichting van het bestuurlijk samenwerkingsverband’. Studiekeuze123 laat weten dat de instellingen betrokken zijn in tijdelijke werkgroepen. Overigens blijkt uit de gesprekken dat in het kader van de werkgroep NSE 2017 de ruimte die men heeft ervaren om mutaties aan te brengen, uitermate beperkt was.

8 Bewerking van oorspronkelijke mailtekst van Frank Steenkamp.

9 Inmiddels Vereniging Hogescholen.

- (19) De relatie tussen Studiekeuze123 en de onderwijsinstellingen is complex. De eis van onafhankelijk wordt door Studiekeuze123 opgevat als ‘de instellingen op afstand’ terwijl medewerking en kennis van de instellingen, zo blijkt uit de gesprekken, noodzakelijk is voor het verder uitbouwen en vervolmaken van een deel van de data en in elk geval voor de uitvoering van de NSE. Dit standpunt zou kunnen leiden tot onnodige en onwenselijke polarisatie. Een geïnterviewde merkt hierover op: ‘De huidige discussie over onafhankelijkheid snap ik niet helemaal: er is naar mijn idee bij instellingen helemaal geen drang tot het manipuleren van gegevens, daarvoor is het risico van imagoschade (als je dat wel doet) veel te groot. Wel is er een probleem hoe je indicatoren definieert. Als je de verschillende werkelijkheden bij verschillende opleidingen en instellingen in één definitie wilt vangen, moet je met veel haken en ogen rekening houden’. De onafhankelijkheid en objectiviteit van Studiekeuze123 wordt niet primair gegarandeerd door het creëren van een grotere afstand tot de instellingen, maar door het instellen van een onafhankelijk deskundigenpanel. Uit het document ‘Organisatie en werkwijze van Studiekeuze123’ uit 2006 wordt de coöperatie tussen Studiekeuze123 en instellingen benadrukt en de rol van het deskundigenpanel als garantie voor onafhankelijkheid expliciet genoemd: ‘Het Bestuurlijk Samenwerkingsverband benoemt een panel van onafhankelijk deskundigen dat moet toezien op de wetenschappelijke kwaliteit van de database en presentatie daarvan op de website. De programmamanager is verantwoordelijk voor de dagelijkse sturing en uitvoering van de taken. Het programmamanagement houdt daartoe bilaterale contacten en werkverbanden in stand, waarin inbreng van en draagvlak bij deskundigen, de betrokken partijen en gebruikers van database en website gewaarborgd is’.¹⁰ De onafhankelijkheid wordt vooral gegarandeerd doordat een team van deskundigen constant het proces van datakwaliteit bewaakt. De invulling van het begrip ‘onafhankelijkheid en de waarborg hiervan zou onderwerp kunnen zijn voor de zelfevaluatie van het deskundigenpanel’.
- (20) De focus van Studiekeuze123 ligt bij de studiekeuzer. De laatste twee jaren is meer inzicht verkregen in hun informatiebehoefte en is de aanpak doelgroepgericht. Dat is een goede zaak. De inhoudelijke doorontwikkeling van de database, het verkennen van nieuwe indicatoren of alternatieve bronnen zijn de laatste jaren nauwelijks meer een punt van aandacht. Mede gezien het voorgaande punt adviseren wij om de klankbordgroepen en werkgroepen actiever in te zetten en hierin ter zake deskundigen te laten participeren, los van de organisatie die zij representeren. Deze klankbordgroepen kunnen voorbereidend werk verrichten in het verkennen van nieuwe databehoeften en databronnen.

10 Organisatie en werkwijze Studiekeuze123. Utrecht, versie 03-12-2006.